

DOI: 10.22034/MRAL.2023.1972405.1407

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۲۸

تاریخ ارسال: ۱۴۰۱/۰۸/۲۵

مسئولیت مدنی دولت ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی

نازلی سبزعلی *

علیرضا حسنی **

امیر خواجه زاده ***

چکیده

مسئولیت مدنی در عرصه ارتباطات اینترنتی، یکی از موضوعات بسیار مهمی است که قانون‌گذاران همواره به آن توجه کرده‌اند. مسئولیت مدنی در دو سطح مسئولیت اشخاص و دولت قابل تحقق است. سیر تکوین این موضوع در حقوق ایران تنها به چند دهه اخیر برمی‌گردد، ولی در عرصه حقوق بین‌الملل پیشینه دیرینی دارد. در حقوق ایران، مسئولیت مدنی اشخاص ناشی از ارتباطات اینترنتی دارای شروطی هم‌چون تحقق ورود ضرر، فعل زیان‌بار و انتساب تقصیر است که این موضوع بر مبنای قاعده لاضرر، احترام، تسبیب و حسن نیت شکل گرفته است. از نظر حقوق اداری و مسئولیت مدنی دولت نیز به نظر می‌رسد از میان مبنای و نظریه‌های مختلف، نظریه تقصیر، نظر مختار است. مسئولیت مدنی در عرصه اسناد بین‌الملل نیز بر مبنای نظریه تقصیر است که برخی کشورها هم‌چون حقوق کامن‌لا، مبنای نظریه خطر را در کنار تقصیر به صورت توأمان پذیرفته‌اند. از این رو، یکی از اهداف مهم در نگارش این مقاله، بررسی سیر تکوین و مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی با روش توصیفی - تحلیلی است.

کلیدواژه‌ها: مسئولیت مدنی، دولت، ارتباطات اینترنتی، ضرر، تقصیر، حقوق اداری.

*. دانشجوی دکتری گروه حقوق خصوصی، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران.

sabzali_iaum@yahoo.com

** استادیار گروه حقوق خصوصی، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران (نویسنده مسئول)

alirezahasani332@gmail.com

*** استادیار گروه حقوق خصوصی، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران.

Khajehzadeh.amir@yahoo.com

مقدمه

مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی به عنوان موضوعی نو در ابعاد مختلفی در حقوق جهان وارد شده است. برخی کشورها با سیاست تقنینی اثرگذار در این زمینه وارد عمل شده‌اند و برخی نیز در سیاست تقنینی دچار ضعفند. در مقاله حاضر، مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی از دو منظر حقوق ایران و اسناد بین‌المللی بررسی شده است و به دنبال پاسخ به این مسئله هستیم که مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی چیست؟ موضوع مسئولیت مدنی و شیوه جبران آن در عرصه‌های مختلف علوم از جمله علوم ارتباطات مطالعه شده است و در این راستا می‌توان به مبانی موجود در فقه، حقوق و رویه قضایی رجوع کرد.

با این‌که اینترنت، عرصه‌ای نوپاست، اهمیت این فضا و ضرورت اعمال قدرت بر آن، به اندازه‌ای برای صاحبان قدرت روشن است که هر دولتی در پی دست‌اندازی به آن است. دولت‌ها برای این‌که افراد بیش‌تری را به انقیاد خویش درآورند، به منظور مبادله عقاید و اطلاعات، شبکه‌های اجتماعی را ایجاد و هدایت می‌کنند. برخی دیگر نیز برای مقابله با آن، به ایجاد ارتش سایبری یا انسداد درگاه‌های ورود به این فضا دست می‌زنند تا با اقدامات متقابل در این دنیای آزاد نقش آفرینی کنند.^۱ منظور از مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی آن است که اگر در نتیجه فعل هر یک از اشخاص مختلفی که با هدف‌ها و عنوان‌های متفاوتی با اینترنت سر و کار دارند، به حقوق و منافع اشخاص دیگری خسارت وارد آید، باید مسئول شناخته شود.^۲ بنابراین، در این فضا، اقدامات دولت ممکن است سبب تحقق مسئولیت مدنی دولت گردد.

در حقوق ایران، با پیروزی انقلاب مشروطه و تدوین قانون اساسی، فقط مسئولیت سیاسی دولت در برابر قوه مقننه پذیرفته شده و نسبت به مسئولیت مدنی دولت مسکوت مانده بود. پس از تصویب قانون مدنی، اثبات مسئولیت مدنی دولت با تمسک به قواعد اتلاف و تسبیب در عمل امکان‌پذیر نبود. با تصویب قانون مسئولیت مدنی در سال ۱۳۳۹، مسئله مسئولیت مدنی دولت و کارمندان برای اولین بار در حقوق ایران پذیرفته شد.^۳ قانون مسئولیت مدنی، اولین قانونی است که به طور خاص به این موضوع پرداخته و

۱. رجبی، عبدالله و نسرین تراز، «بررسی انتقادی حاکمیت حقوقی ساختار فنی اینترنت بر فضای مجازی»، فصل‌نامه تحقیقات حقوقی، ۱۳۹۶، دوره بیستم، شماره ۸۰، ص ۲۸۴.

۲. حسین‌پور، پری و علی صابرنژاد، آزادی اطلاعات در فضای سایبر از منظر حقوق بین‌الملل، تهران: مجد، ۱۴۰۰، ص ۱۲۰.

۳. صالحی‌مازندرانی، محمد، «مطالعه تطبیقی مبنا و ماهیت مسئولیت مدنی دولت»، حقوق تطبیقی، ۱۳۹۶، دوره سوم، شماره ۱، ص ۱۴۸.

دولت را با شرایطی، مسئول شناخته است. در این قانون، به طور عام به مسئولیت مدنی اشخاص خصوصی در قبال هم تصریح شده، اما در ساحت حقوق عمومی، در ماده ۱۱ به مقوله مسئولیت مدنی دولت اشاره گشته است. این قانون برای نخستین بار به طور عام، مسئولیت مدنی دولت را در قبال اعمال تصدی شناسایی کرد و در خصوص خسارت ناشی از اعمال حاکمیت، بدون این که مسئولیت مدنی دولت را به صورت اطلاقی نفی کند، تحت شرایطی، جبران خسارت ناشی از چنین اعمالی را در حیطه صلاحیت اختیاری دولت تعریف کرد.^۱

مسئولیت مدنی دولت، نتیجه منطقی حاکمیت قانون است و عدالت حکم می‌کند که هیچ قانون‌شکنی و زیان مادی و معنوی بدون جبران باقی نماند.^۲ به موجب ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، زیان‌های ناشی از اعمال حاکمیت، قابلیت جبران الزامی توسط دولت را ندارند؛ چون در ایجاد این گونه زیان‌ها، تقصیری متوجه دولت نیست. چون این نظریه موجب جبران نشدن بسیاری از خسارات می‌شود، باید به موارد گفته‌شده در نص اکتفا شود و از تفسیر موسع آن جلوگیری به عمل آید.^۳ البته با گذر زمان، این نظریه تا حد زیادی تعدیل شده است و رویه فعلی حتی در فرضی که دولت در مقام انجام اعمال حاکمیتی است، به مسئول شناختن دولت تمایل دارد.

پرسش اصلی که این پژوهش در پی پاسخ به آن است، بررسی حدود مسئولیت مدنی دولت در حوزه حقوق داخلی و بین‌المللی است. در حوزه حقوق داخلی و با تحولات صورت‌گرفته در حقوق اداری، مسئولیت مدنی دولت، تحولات مثبتی را پشت سر گذرانده و امروزه اصل مسئولیت مدنی دولت به رسمیت شناخته شده است.

به دلیل اهمیت موضوع ارتباطات اینترنتی و گستره آن در فضای مجازی و احراز مسئولیت‌های مختلف در این فضا، هدف از پژوهش حاضر، بررسی مبانی مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران با مطالعه و تطبیق در اسناد اروپایی با روش توصیفی - تحلیلی است. در نتیجه، تحقق مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران با توجه به احراز ارکانی هم‌چون ورود ضرر، فعل زیان‌بار و رابطه سببیت محقق است که اتحادیه اروپا، ارکانی هم‌چون قابلیت پیش‌بینی ضرر را در فرض تقصیر قاصر پذیرفته است. از این نظر، جبران خسارت‌های ناشی از ارتباطات اینترنتی در مقررات مختلفی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا پیش‌بینی شده است.

۱. همان، ص ۲۴۶.

۲. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، حقوق اداری تطبیقی، تهران: سمت، ۱۳۸۷، ص ۲۶۳.

۳. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، حقوق اداری، تهران: میزان، ۱۳۸۶، ص ۳۲۸.

گفتار اول. مبانی نظری و مفهوم‌شناسی

در این بخش به دو اصطلاح پرکاربرد مسئولیت مدنی و ارتباطات اینترنتی اشاره خواهیم کرد.

بند اول. مسئولیت مدنی در حقوق داخلی و حقوق اتحادیه اروپا

برای درک بهتر تفاوت‌های موجود میان مسئولیت مدنی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا، مفهوم این اصطلاح به صورت جداگانه بررسی می‌شود.

الف) مسئولیت مدنی در حقوق داخلی

مسئولیت مدنی در معنای موسع خود به مسئولیت‌هایی اطلاق می‌شود که از نقص قرارداد و مسئولیت‌های غیر قراردادی یا قهری ناشی می‌گردد. در معنای خاص، مسئولیت مدنی به مسئولیت غیر قراردادی می‌گویند و مسئولیت مدنی در مفهوم عام به جبران خساراتی اطلاق می‌شود که ناشی از افعال و رفتارهای زیان‌بار باشد.^۱

به مسئولیت مدنی ضمان قهری، الزامات خارج از قرارداد و مسئولیت غیر قراردادی نیز اطلاق می‌شود. بنابراین، شخص متعهد در قبال ضرری که وارد می‌کند، ملزم به جبران خسارت است.^۲ «مسئولیت مدنی به مفهوم التزام و تعهد قانونی اشخاص حقیقی و حقوقی به جبران خسارت‌ها و زیان‌هایی است که ناشی از اعمال اشخاص دیگر است».^۳ اصطلاح «مسئولیت مدنی» که به آن، «ضمان قهری»، «الزامات خارج از قرارداد» و «مسئولیت غیر قراردادی» نیز گفته شده، ترجمه اصطلاح فرانسوی^۴ است. هدف از مسئولیت مدنی، مجازات کردن مقصر نیست، بلکه جبران ضرر متضرر است، اما در مسئولیت کیفری، هدف تنبیه مجرم است.^۵

در حوزه حقوق اداری، برخی از حقوق‌دانان مسئولیت مدنی دولت را مسئولیت مستقیم و بدون واسطه و برخی نیز غیر مستقیم و باواسطه می‌دانند. در مسئولیت غیر مستقیم، میان تقصیر اداری و شخصی بر اساس نیازهای رعایت حدود متعارف وظایف و انجام یا خودداری از عمل نامرتب با وظایف، تفکیک صورت می‌گیرد. با این حال، ابهام و اجمال این امور، مانع از آن است که به عنوان معیار تشخیص میان تقصیر اداری و شخصی پذیرفته شوند. در مسئولیت مستقیم، خطای اداری و شخصی تفاوتی ندارند و در هر حال، دولت نسبت به حادثه زیان‌بار، مسئول شناخته می‌شود.^۶

۱. ره‌پیک، حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران‌ها، تهران: خرسندی، ۱۳۹۵، ص ۲۲.

۲. حیاتی، علی عباس، حقوق مدنی (مسئولیت مدنی)، تهران: میزان، ۱۳۹۲، ص ۱۸.

۳. باریکلو، علی‌رضا، مسئولیت مدنی، تهران: میزان، ۱۳۹۳، ص ۲۴.

4-Responsabilite Civile.

۵. باریکلو، پیشین، ص ۴۷.

۶. موسی‌زاده، رضا، حقوق اداری، تهران: میزان، ۱۳۷۸، ص ۱۲۶.

در نظام حقوقی ایران با هر دو چهره مسئولیت دولت یعنی مسئولیت مستقیم و غیر مستقیم مواجه هستیم. با توجه به ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی و اصل ۱۷۱ قانون اساسی، هر گاه زیان بر اثر خطای مستخدم ایجاد گردد، دولت به سبب خطای کارمند، عهده‌دار مسئولیت می‌شود. پس زیان نخست به عامل آن یعنی کارمند منتسب می‌گردد و به لحاظ تابعیت به دولت منسوب است. هر گاه زیان ناشی از نقص وسایل باشد، مستفاد از ماده ۱۱ قانون م.م. و ماده ۷۸ قانون تجارت الکترونیک و ماده ۲۴۲ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۹)، مسئولیت دولت مستقیم است.^۱

ب) مسئولیت مدنی در حقوق اتحادیه اروپا

هر چند ایجاد اتحادیه اروپا، بیانگر هم‌گرایی و اشتراک فرهنگی و تاریخی در میان کشورهای عضو است، بررسی نظام مسئولیت مدنی در کشورهای عضو اتحادیه بیانگر تفاوت عمیق در اساس و بنیان این نظام‌های حقوقی است. نه تنها تفاوت دیرینه و سنتی میان نظام کامن‌لا و حقوق نوشته وجود دارد، بلکه در درون هر یک از این دو نظام نیز تفاوت‌هایی هست، چنان‌که بین کشورهای حقوق نوشته، میان فرانسه و بلژیک از یک سو و کشور آلمان از سوی دیگر، تفاوت‌هایی چشم‌گیر وجود دارد.

این تفاوت، مانع اصلی تلاشی همه‌جانبه برای یکسان‌سازی قوانین مسئولیت مدنی به صورت جامع و منسجم در حوزه اتحادیه اروپاست. با این حال، در دهه‌های اخیر و پیرو اصلاحاتی که در معاهدات مربوط به اتحادیه اروپا ایجاد گردید و به خصوص با تصویب معاهده آمستردام و در نهایت، معاهده لیسبون در سال ۲۰۰۸، تلاش‌های مربوط به یکسان‌سازی قوانین راجع به مسئولیت مدنی در میان کشورهای عضو شکل جدی‌تر به خود گرفت. دلیل این رویکرد، بیش از هر چیز، اهمیت روابط فزاینده کشورهای عضو در ایجاد ساختاری مناسب برای تشکیل و مدیریت اتحادیه اروپا و باورمندی به نقش مؤثر یکسان‌سازی قواعد در عرصه بین‌المللی در کاهش منازعه‌های حقوقی میان اشخاص و دولت‌هاست.^۲

برای شناسایی مفهوم مسئولیت مدنی در اتحادیه اروپا باید با مفهوم پرکاربرد تقصیر^۳ آشنا شد؛ چون این کلمه به جای لفظ مسئولیت مدنی به کار می‌رود. در قانون اصلاحات حقوقی ۱۹۴۵ انگلستان،^۴ به عنوان یکی از کشورهای عضو اتحادیه اروپا، تقصیر در معنای

۱. صالحی مازندرانی، پیشین، ص ۱۴۸.

2-Garcimartín Alférez, Francisco J., "Regulatory Competition: A Private International Law Approach", European Journal of Law and Economics, 1999, Vol. 8, p. 255

3-Fault.

4-In the UK 1945 Law of Corrections.

«بی‌احتیاطی» به کار رفته است. تا امروز هم در این کشور اصولاً از واژه «تقصیر»، مفهوم «بی‌احتیاطی» را درمی‌یابند و عموماً آن را در حقوق مسئولیت مدنی به کار می‌گیرند. یعنی در انگلستان هر گاه از مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیر سخن به میان می‌آید، مقصود، همان مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی است و مسئولیت‌های ناشی از عمد را دربر نمی‌گیرد. در حقوق مسئولیت مدنی انگلستان، قواعد عام مسئولیت مدنی در قالب سه عنوان «مسئولیت ناشی از عمد»، «مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی» و «مسئولیت بدون تقصیر» تقسیم‌بندی می‌شود. بی‌احتیاطی و مسئولیت ناشی از آن، مهم‌ترین حوزه مسئولیت مدنی انگلستان است و برای تحقق آن، وجود سه شرط ضرورت دارد: «وجود تکلیفی برای رعایت احتیاط و مراقبت»، «نقض تکلیف مذکور» و «ورود خسارت»^۱. با توجه به این موضوع، تقصیر را می‌توان با عنوان نقض تکلیف فرد مقصر در خصوص لزوم اعمال مراقبت منطقی در قبال زیان دیده در اتحادیه اروپا معرفی کرد.^۲

از نظر تاریخی، نخستین انگیزه در تأسیس مسئولیت اداری، حمایت از حقوق دولت در برابر اجحاف‌ها و تخلفات اداری کارکنان دولت بود و فرانسه در این راه، پیش‌گام محسوب می‌شود. بر مبنای اندیشه جدید، دولت دارای مسئولیت اداری خواهد بود و باید تمامی زیان‌های ناشی از عملکرد دستگاه‌های اداری را ارزیابی و خسارت‌های مربوط به حقوق افراد را جبران کند. در فرانسه، در نخستین مراحل اجرای مسئولیت دولت، اداره‌های دولتی مانند دستگاه انتظامی و پلیس در برابر زیان‌هایی که به شهروندان وارد می‌آوردند، مسئول شناخته شدند و سپس این موضوع به تدریج، به همه بخش‌های دولتی توسعه یافت.^۳

بند دوم. ارتباطات اینترنتی

برای درک بهتر مفهوم «ارتباطات اینترنتی» باید یک شرکت کامپیوتری را در نظر بگیریم که همه کامپیوترهای آن سازمان از طریق سیم و وسایل کامپیوتری به یک دستگاه مرکزی متصل باشند. این دستگاه با استفاده از اقداماتی، ارتباطات بین کامپیوترها را برقرار می‌کند و به آن‌ها نظم می‌دهد. اصطلاح «ارتباطات اینترنتی» امروزه کاربرد فراوانی در علوم ارتباطی دارد؛ چه در ارتباطات انسانی و اجتماعی و سازمانی و چه ارتباطات آنالوگ و دیجیتال. تعبیری که از شبکه در برخی کتاب‌ها می‌شود، همان سیستم‌های تعاملی

۱. امینی، عیسی و الیاس نوعی، «قواعد عام مسئولیت مدنی در حقوق انگلستان با نگاهی به حقوق ایران»، تحقیقات حقوقی آزاد، ۱۳۹۱، شماره ۱۶، ص ۲۸۵.

۲. برمینگهام، ورا، شبه‌جرم و مسئولیت مدنی در حقوق انگلستان، ترجمه: سید مهدی موسوی، تهران: میزان، ۱۳۸۸، ص ۴۱.

۳. موسی‌زاده، ابراهیم، حقوق اداری، تهران: دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۹۳، ص ۶۲۷.

است.^۱ واژه «Communicational» نیز صفت و مشتق از «Communication» به معنای ارتباط، رسانگری، مبادله و گفت‌و شنود است.^۲ شبکه‌ها شامل گروه‌هایی هستند که از طریق بندهای ارتباطی به یکدیگر مرتبط می‌شوند. درست همان طور که روابط و گروه‌ها از طریق تعامل ساختار بندی می‌شوند، شبکه‌ها نیز به هم پیوسته‌اند. هر شبکه با انتقال اطلاعات فردی از گروهی به گروهی دیگر ایجاد می‌شود.^۳

شبکه‌های ارتباطی به صورت‌های فنی و سخت (دیجیتال و آنالوگ مثل تلفن و اینترنت) و نیز به صورت ارتباطات میان فردی و گروهی از طریق شفاهی و مکتوب بروز می‌یابند که نوع اول آن از زیرساخت‌های مهم جامعه اطلاعاتی است. با وجود اهمیت «شبکه ارتباطی»، کم‌تر به تبیین مفهومی و به ویژه تفاوت و تعامل آن با شبکه اطلاعاتی پرداخته شده است. گویا پژوهشگران این مسئله مهم را مفروغ انگاشته و به اقسام و کاربردهای آن‌ها بیش‌تر توجه کرده‌اند و در بسیاری از موارد، این دو به جای هم نیز به کار می‌روند. بعد از تعریف شبکه لازم است با تعریف ارتباطات، راه را برای تبیین جامع مفهوم شبکه ارتباطی فراهم کنیم.

ارتباطات، فرآیندی است که ارگان‌ها را به یکدیگر پیوند می‌دهد. این ارگان‌ها ممکن است به دو دوست که با هم صحبت می‌کنند، روزنامه‌ها و خوانندگان آن‌ها، کشور و خدمات پستی و سیستم تلفن آن اشاره داشته باشد. در هر ارتباطی، چهار جزء اصلی وجود دارد که عبارتند از: فرستنده، گیرنده، پیام و محیط ارتباطی. هدف از برقراری ارتباط، انتقال پیام (نماد) از طریق محیط ارتباطی بین فرستنده و گیرنده است.^۴

گفتار دوم. مبانی مسئولیت مدنی در حقوق ایران

مبانی مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی با توجه به تفاوت در منشأ پذیرش آن متفاوت است که بررسی می‌کنیم.

بند اول. مبانی فقهی

مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در مصداق بارز خود در خصوص حریم خصوصی از دیر باز مورد توجه بوده است. فقیهان به این نکته توجه دارند که اصطلاح «حریم خصوصی» در فقه به طور مستقیم بیان نشده است، ولی برآند از مقولات و مسائل آن با

۱. لیتل جان، استیفن، نظریه‌های ارتباطات، ترجمه: سید مرتضی نوربخش و سید اکبر میرحسینی، تهران: جنگل، ۱۳۸۴، ص ۱۴۳.

۲. آریان پور، منوچهر و دیگران، فرهنگ انگلیسی به فارسی (جلد ۲)، تهران: جهان رایانه، ۱۳۸۵، ص ۴۵۲.

۳. لیتل جان، پیشین، ص ۱۴۳.

۴. فتحیان، محمد و سید حاتم مهدوی‌نور، مبانی و مدیریت فناوری اطلاعات، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۸۹، ص ۴۶.

مبانی متعدد و محکم حمایت کنند. از این رو، حریم خصوصی را یک اصل و قاعده فقهی تلقی کرده‌اند که مصادیق و مسائل را می‌توان به آن ارجاع داد و احکام الهی را استنتاج کرد. با دقت نظر می‌توان اثبات کرد که این ادله، صلاحیت اثبات چنین قاعده‌ای را ندارند.^۱ در راستای مبنای مسئولیت در حقوق اسلامی می‌توان گفت که به جای «مسئولیت» از واژه «ضمان» و «تضمین» استفاده می‌شود و ضمان یعنی «ثبوت اعتباری چیزی در ذمه کسی به حکم شارع» و هدف اصلی ایجاد مسئولیت و ضمان، جبران زیان‌های وارد شده و برقراری قسط و عدالت اسلامی است.^۲

الف) قاعده لاضرر

قاعده لاضرر، یکی از مبانی مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی است. قاعده لاضرر بر آن است که هیچ گونه ضرری را نمی‌پذیرد. برای مثال، اگر فردی در حریم خصوصی خود در فضای مجازی به تهدید، توهین و افترا دست بزند، اقدام وی جرم تلقی شدن می‌شود و اضرار مادی و معنوی را به همراه دارد.

قائلان به مسئولیت مدنی دولت با تمسک به قاعده لاضرر بیان می‌کنند که اولاً درست است که حکومت به عنوان نماینده جامعه در راستای تمشیت امور جامعه بر اساس علل نوعی و شخصی و مبتنی بر تقدم منافع عمومی بر منافع خصوصی عمل می‌کند. با این حال، بخش عمده‌ای از کارکردهای کنونی دولت از موضوع اعمال حاکمیت بیرون است. اگر هدف اصلی از قواعد مسئولیت مدنی دولت، جبران خسارت‌های مادی و معنوی زیان‌دیده و ترمیم زیان وارد شده باشد، دولت و کارمندان نیز از این قاعده مستثنا نیستند.^۳

این گفته که «دولت (به معنای خاص قوه مجریه)، یکی از نهادهای نوظهور است و در صدر اسلام وجود نداشته است. پس یافتن ریشه و اساسی برای مسئولیت دولت به این معنا در فقه اسلامی، امری محال است»، نادرست است. از نظر تاریخی، قدمت و سابقه دولت به معنای قوای حاکمه و هیئت حاکمه به پیش از ظهور دین اسلام برمی‌گردد که از آن با نام‌های حاکم و والی یاد می‌شد. یکی از مواردی که بر اساس آن می‌توان ریشه و رد پای مسئولیت دولت را به طور خاص در حقوق اسلام یافت، به خطا و اشتباه قضات و لزوم جبران آن از بیت‌المال مربوط می‌شود.^۴ بنابراین، با توجه به اطلاق قاعده لاضرر و شمول قطعی آن بر اشخاص، این قاعده

۱. طالبی طادی، بهنام، «بازخوانی مفهوم حریم خصوصی از منظر فقه امامیه»، دوفصل‌نامه پژوهش‌نامه فقه و نظام‌سازی عدالت، ۱۳۹۶، سال اول، شماره ۲، ص ۸۴.

۲. گرجی، ابوالقاسم، مقالات حقوقی (جلد ۲)، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۹، ص ۲۵۷.

۳. حیدری، وحید و سید محمد مهدی غمامی، «تقابل قاعده لاضرر و قاعده احسان در مسئولیت مدنی دولت»، اندیشه‌های حقوق عمومی، ۱۴۰۰، سال دهم، شماره ۲، ص ۴۰.

۴. میرداداشی، سید مهدی، «مبانی فقهی و حقوقی مسئولیت مدنی دولت»، حقوق اسلامی، ۱۳۹۲، سال دهم، شماره ۳۷، ص ۱۳۰.

قطعاً شامل اعمال دولت و ضرورت مسئول شناختن آن در فرض ورود زیان نیز می‌گردد.

ب) قاعده تسبیب

یکی از مبانی فقهی دیگری که در راستای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در متون فقهی می‌توان بررسی کرد، قاعده تسبیب است. برای مثال، اگر هکری، ویروس را وارد شبکه اینترنت کرده و از این طریق به اطلاعات و نرم‌افزارهای دیگری آسیب زده باشد؛ این صدمه از باب اتلاف است؟ به عبارت دیگر، هکر، مباشر اتلاف است یا آن ویروس، واسطه میان هکر و خسارت وارد شده است که در این صورت، باید عمل زیان‌زننده را تحت باب تسبیب یا «اتلاف بالتسبیب» بررسی کرد؟

فایده این بحث، زمانی مشخص می‌شود که توجه کنیم در حقوق ایران، اتلاف و تسبیب، دو منبع مستقل ایجاد مسئولیت مدنی هستند و از گذشته، قواعد و شروط این دو منبع برای تحقق مسئولیت مدنی متفاوت است. برای مثال، به عقیده برخی از حقوق‌دانان، در باب تسبیب تقصیر، رکن تحقق مسئولیت است و بدون آن، اصولاً مسئولیت مدنی از باب تسبیب قابل تحقق نیست. این در حالی است که در باب اتلاف، برای تحقق مسئولیت، به تقصیر عامل زیان نیازی نیست.^۱

به نظر می‌رسد که برخی از افعال زیان‌بار در فضای سایبر مثل نقض کپی رایت و نقض علایم تجاری را می‌توان مصداق باب اتلاف دانست. ایراد امکان نداشتن تحقق مباشرت به اتلاف در فضای سایبر نیز قابل پذیرش نیست؛ چون آنچه میان اتلاف و تسبیب تفاوت گذارده، صرفاً نقش مستقیم یا غیر مستقیم عامل زیان در این باره است.^۲ مباشرت داشتن یا نداشتن عامل زیان را باید با توجه به خصوصیات فضای فعل ارتكابی در نظر گرفت و در خصوص فضای سایبر با توجه به اقتضائات خاص آن می‌توان گفت مباشرت به این شکل قابل تحقق است. در باب تسبیب، علت ضرر، عاملی است که با زیان رابطه غیر مستقیم دارد. «هو» التسبیب» کل ما يحصل التلف عنده بغیر العله».^۳

در مواردی که کاربر مثلاً از طریق انتشار ویروس، اقدام به تخریب سیستم امنیتی یا اطلاعاتی شخص ثالث می‌کند، ویروس، واسطه میان هکر و خسارت وارد شده قرار می‌گیرد و در نتیجه، هکر، مسبب به شمار می‌آید، نه مباشر و عمل او مصداق ماده ۳۳۱ قانون مدنی خواهد شد.

۱. کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد (ضمان قهری)، مسئولیت مدنی غصب و استیفا، تهران:

دانشگاه تهران، ۱۳۸۲، ص ۲۱۷.

۲. بجنوردی، محمدحسن، القواعد الفقهیه (جلد ۲)، قم: اسماعیلیان، ۱۳۷۱، ص ۷۰۵.

۳. مکارم شیرازی، ناصر، القواعد الفقهیه، قم: مدرسه امام علی بن ابی‌طالب، ۱۴۱۶، ص ۲۰۵.

ج) قاعده احترام

زیان نرساندن به دیگران با توجه به حرمت مال و فضای سایبری در فضای مجازی مورد احترام است. برای مثال، اگر شخصی در رسانه فضای مجازی، مصاحبه‌ای را پخش کند و شخص دیگری در پخش آن مصاحبه اختلال وارد آورد، این موضوع بر خلاف قاعده احترام خواهد بود. مقصود از احترام، مصونیت اموال از تصرف و تعدی است، به این معنا که اولاً تعدی و تجاوز نسبت به اموال و حریم فضای مجازی جایز نیست و ثانیاً در فرض وقوع تعدی و تجاوز، متجاوز، مسئول و ضامن است. بی‌تردید، مفاد این قاعده از احکام امضایی اسلام است، نه تأسیسی؛ چون زندگی خردمندان بر این امر بنیاد شده است و برای هیچ کس جای انکار نیست. به طور کلی، بنیان مالکیت بر این امر مبتنی است. بنابراین، روایات و مستندات نیز مؤید همین بنای عقلایی‌اند.^۱ از این رو، تجاوز به حریم خصوصی دیگران در رسانه‌های فضای مجازی، ضمان‌آور است.

بند دوم. مبانی حقوقی

علاوه بر قواعد فقهی که به عنوان مبانی مسئولیت مدنی دولت و اشخاص پذیرفته شده است، حقوق دانان نیز نظریه‌های مختلفی را در این باب بیان داشته‌اند که تشریح می‌کنیم.

الف) نظریه تقصیر

بر اساس این نظریه، در ارتباطات اینترنتی، شخصی که به دیگران ضرر می‌زند، باید تقصیر یا قصور وی محرز شود. بر اساس این نظریه، مسئولیت بدون تقصیر قابل پذیرش نیست. «تقصیر در لغت به معنای سستی و کوتاهی کردن است و در اصطلاح حقوقی نیز از معنای لغوی خود دور نشده است. تقصیر شخصی عبارت از زیاده‌روی یا کوتاهی است که شخص در رفتار خود انجام می‌دهد و خویش را به خاطر آن قابل سرزنش می‌داند. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که تقصیر شخصی عبارت از انجام یا ترک انجام کاری است که برای انجام‌دهنده یا ترک‌کننده آن پشیمانی و سرزنش‌آور باشد».^۲ بنابراین، بر اساس این نظریه، فردی که با تقصیر در فضای مجازی یا ناشی از ارتباطات اینترنتی به دیگران ضرر می‌زند، مسئولیت خواهد داشت، به طوری که اضرار وی با وجود احراز ثابت است. به استناد ماده ۱ ق.م.م.، تقصیر در ایران، در زمره مبنای اصلی مسئولیت مدنی تلقی می‌شود. در موضوعیت داشتن و مفروض دانستن آن، سخن زیاد رانده شده است و برخی

۱. محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه: بخش مدنی (جلد ۴)، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۳.

۲. باریکلو، پیشین، ص ۴۹.

بر این اعتقادند که تقصیر، مبنای واقعی مسئولیت مدنی نیست و مرادف داشتن مفهوم «تسبیب» در حقوق ایران با «تقصیر» در حقوق غرب موجب شده که مبنای نظام مسئولیت مدنی در ایران بر تقصیر پنداشته شود. به ویژه ماده ۱ این قانون به شکل‌گیری این پندار یاری کرده است.^۱ به ظاهر، مفهوم خطر، بدیهی به نظر می‌رسد. این نظریه در راستای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران هم‌چون حقوق اتحادیه اروپا زبازد نیست؛ زیرا خطر (ریسک) نیز مانند تقصیر یک مفهوم عرفی است.

پس از پذیرش امکان مسئولیت دولت نسبت به زیان‌های واردشده به اشخاص، تقصیر، نخستین معیاری بود که پذیرفته شد. البته نسبت دادن خطا و تقصیر به دولت صحیح نیست؛ چون دولت، شخصیت حقوقی ندارد که از خود اراده‌ای داشته باشد و در عالم واقع، زیان واردشده به افراد که به دولت ربط داده می‌شود، زیانی است که مستخدمان دولت وارد می‌کنند و این، نوعی ارفاق است که ما بعضی از خطاها و تقصیرهای کارمندان را به گردن دولت می‌اندازیم.^۲

در حوزه حقوق اداری، برخی از حقوق‌دانان، مسئولیت مدنی دولت را مسئولیت مستقیم و بدون واسطه و برخی نیز غیر مستقیم و باواسطه می‌دانند. در مسئولیت غیر مستقیم میان تقصیر اداری و شخصی بر اساس نیازهای «رعایت حدود متعارف وظایف» و انجام یا خودداری از «عمل غیر مرتبط با وظایف» تفکیک صورت می‌گیرد. با این حال، ابهام و اجمال این امور مانع از آن است که به عنوان معیار تشخیص میان تقصیر اداری و شخصی پذیرفته شوند. در مسئولیت مستقیم، خطای اداری و شخصی تفاوتی ندارند و در هر حال، دولت نسبت به حادثه زیان‌بار، مسئول شناخته می‌شود. بر این اساس، کارمندان، نقش اعضای شخص حقیقی را نسبت به شخص حقوقی ایفا می‌کنند.^۳

به موجب ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، زیان‌های ناشی از اعمال حاکمیت، قابلیت جبران الزامی توسط دولت را ندارند؛ چون در ایجاد این گونه زیان‌ها، تقصیری متوجه دولت نیست. به اعتقاد برخی، دولت باید مسئولیت زیان‌های واردشده به اشخاص را که به واسطه اعمال حاکمیت به وجود می‌آیند، قبول کند؛ زیرا قبول حاکمیت از طرف دولت‌ها با به دست گرفتن قهری آن به منزله التزام به همه آثار حقوقی ناشی از اعمال حاکمیت است و هیچ نوع قرارداد یا قاعده عرفی وجود ندارد که دولت‌ها را در برابر موجبات ضمان معاف

۱. جعفری‌تبار، حسن، «از آستین طبیبان؛ قولی در مسئولیت مدنی پزشکان»، مجله دانشکده حقوق و

علوم سیاسی، ۱۳۷۷، شماره ۴۱، ص ۳۴.

۲. طباطبایی مؤتمنی، حقوق اداری تطبیقی، ص ۳۵۶.

۳. موسی‌زاده، رضا، پیشین، ص ۱۲۰.

کند.^۱ برای جبران زیان واردشده، خواهان باید تقصیر اداره و رابطه علیت میان ضرر و رفتار اداره دولتی را به اثبات برساند و احراز این امر در عمل بسیار دشوار است.^۲

ب) نظریه خطر

جنبه اثباتی این نظریه بر این توجیه استوار است که با توجه به کارآیی نداشتن و ضرورت نداشتن تقصیر در تحقق مسئولیت مدنی باید مبنا و ملاک دیگری را برای تحقق مسئولیت مدنی پذیرفت که آن عبارت است از پاسخ‌گویی شخص در قبال اعمال خویش، اعم از این‌که او مرتکب تقصیر شده یا نشده باشد. بنابراین، به اعتقاد طرفداران این نظریه برای تحقق مسئولیت مدنی، ثبوت یا اثبات تقصیر لازم نیست و صرف انجام عمل زیان‌بار موجب مسئولیت عامل می‌شود.^۳ نظریه خطر با انتقاد شدید طرفداران نظریه تقصیر مواجه شده است که به آن اشاره می‌کنیم.

در فضای ارتباطات، نظریه خطر در زمان به‌کارگیری داده‌ها بیش‌تر کاربرد دارد. برای مثال، اصل ممنوعیت افشا به این موضوع مربوط می‌شود که جمع‌آوری‌کننده اطلاعات نمی‌تواند آن را خارج از چارچوب اذن شخصی که صاحب اطلاعات است، افشا کند؛ زیرا افشای اطلاعات به شخص ثالث، امری است که در محور اجازه اولیه نمی‌گنجد و به همین دلیل، ممنوع است. گردآوری پردازش، محدود به هدفی است که تفسیر موسع آن در هر حال ممنوع است و تسری دادن آن به موارد مشابه، تجاوز به حریم خصوصی اطلاعاتی محسوب می‌شود؛ خواه سوژه، داده‌های شخص را در اختیار پردازشگر قرار داده باشد یا پردازشگر از طریق دیگر روش‌های قانونی و غیر قانونی به آن‌ها دست یابد. برای مثال، یک شرکت مخابراتی ممکن است داده‌های مشترکان خود را مستقیم یا غیر مستقیم در اختیار شرکت‌های تجاری قرار دهد تا برای اهداف تبلیغاتی از آن‌ها استفاده کنند. همین وضع در مورد خدمات‌دهندگان اینترنتی نیز وجود دارد.^۴ نظریه خطر در اتحادیه اروپا، قابلیت اجرا دارد.

ج) نظریه مختلط

حقوق‌دانانی که نظریه مختلط را برای مسئولیت مدنی در نظر گرفته‌اند، پیروان نظریه فردی در مسئولیت مدنی شناخته می‌شوند.^۵ طرفداران نظریه تقصیر و خطر، مدعی جامعیت و تمامیت

۱. عمید زنجانی، عباس‌علی، *موجبات ضمان*، تهران: میزان، ۱۳۸۲، ص ۳۵۶.

۲. یوسفی‌فر، شهروز، «مسئولیت دولت در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی فقهی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۱، ص ۱۱۶.

۳. همان، صص ۵۱-۵۰.

۴. انصاری، باقر، *حقوق حریم خصوصی*، تهران: سمت، ۱۳۹۱، ص ۵۸.

۵. غلام‌علی‌زاده، محمد، *مسئولیت مدنی ناشی از وسایل موتوری*، تهران: شهر دانش، ۱۳۹۳، ص ۵۳.

نظریه خود و انکار نظریه طرف مقابل بودند، ولی در نتیجه انتقادهای وارد شده بر هر یک از این دو نظریه از ناحیه طرفداران نظریه رقیب، از ادعای ابتدایی کامل بودن نظریه خود تا حدودی عدول کردند و هیچ کدام نتوانستند نظریه رقیب را از صحنه و میدان مبنای مسئولیت مدنی بیرون کنند. در نتیجه، طرفداران این دو نظریه قانع شده‌اند که نظریه آنان در کنار نظریه رقیب، مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد. برای مثال، به باور مازوها، از جمله طرفداران نظریه تقصیر، «قاعده این است که مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر است، ولی در بعضی از موارد خاص می‌توان بر مبنای نظریه خطر، اثبات مسئولیت مدنی نمود، همان گونه که قانون‌گذار فرانسوی، مسئولیت مدنی ناشی از حوادث کار را بر مبنای نظریه خطر قرار داده است»^۱.

بند سوم. مبنای مسئولیت مدنی در اتحادیه اروپا

در اتحادیه اروپا، مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی، متفاوت‌تر از حقوق ایران است. در حقوق ایران، مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی از دو دیدگاه فقه و حقوق بررسی شد و به این نتیجه رسیدیم که قواعد فقهی و نظریه‌های حقوقی بر آنند که انتساب تقصیر در مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی و ورود آن بر شخص و از سوی دیگر، مصادیق مصرّح قانونی مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی با توجه به انتساب عرفی ضرر اهمیت دارد. به همین دلیل، قواعدی همانند تسبیب و اتلاف در برخی موارد، به طور صریح و در برخی موارد همانند قاعده لاضرر به صورت ضمنی می‌توانند مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی قرار گیرند. در اتحادیه اروپا، تنها مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی را می‌توان در رویه قضایی و قوانین این کشورها بررسی کرد. از این رو، به مباحثی هم‌چون قابلیت پیش‌بینی ضرر و احراز تقصیر می‌توان اشاره داشت.

الف) نظریه قابلیت پیش‌بینی ضرر

امروزه یکی از شرایط قابل مطالبه بودن زیان، قابلیت پیش‌بینی آن برای عامل ورود زیان است. خسارتی که در فضای مجازی از سوی خدمات‌رسانان اینترنتی ایجاد می‌شود، باید قابل پیش‌بینی باشد. این قابلیت پیش‌بینی خواه بر اساس عرف یا آگاهی خدمات‌رسان از نتایج زیان‌بار عمل خویش استوار می‌گردد. به طور کلی، برخی از اعمال، این رکن را در خود مفروض دارند.

شخصی که ویروس رایانه‌ای را در اینترنت پخش می‌کند یا به طور غیر مجاز به سیستم دیگری وارد می‌شود، باید مسئولیت هر گونه خسارتی را بپذیرد که از انتشار آن ویروس ایجاد می‌گردد یا خسارت‌هایی که از ورود غیر مجاز به سیستم دیگری حاصل می‌آید. این قبیل اعمال،

۱. باریکلو، پیشین، ص ۵۶.

بالذات در محیط اینترنت از جمله فعالیت‌های خراب‌کارانه به شمار می‌آیند و افراد و شرکت‌ها، همه ساله، خسارت‌های بسیاری از چنین اعمالی متحمل می‌شوند. خودداری خدمات‌رسانان اینترنتی از اقدامات و اعمال امنیتی و پیش‌گیرانه به منزله تقصیر به شمار می‌آید.

برخی بر این باورند که امکان پیدایش خسارت باید برای زیان‌رسان و زیان‌دیده قابل پیش‌بینی باشد و حتی اگر زیان برای زیان‌رسان قابل پیش‌بینی باشد، ولی برای زیان‌دیده قابل پیش‌بینی نباشد، وجود وظیفه‌ای در رابطه میان زیان‌رسان و زیان‌دیده به منظور اثبات مسئولیت عامل نفی می‌گردد.^۱ رویه قضایی در نظام حقوقی اتحادیه اروپا، در مواردی که خسارت، نتیجه مستقیم فعل زیان‌بار (ضرر) باشد، قابل پیش‌بینی بودن نوع ضرر را شرطی برای مطالبه ضرر می‌داند، چه بسا که اگر ضرری به فردی وارد آید، باز هم این نوع ضرر باید قابلیت پیش‌بینی داشته باشد.

این امر در حقوق ایران با نظری منطبق است که در مسئولیت بدون تقصیر (اتلاف بالمباشره) نیز قابل پیش‌بینی بودن ضرر را در تحقق ضرر قابل جبران شرط می‌داند؛ چون پیش از این، در رابطه با اتلاف بالتسبیب بررسی شد که در مقابل اتلاف بالمباشره قرار دارد.^۱ بر این اساس، مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در اتحادیه اروپا بر مبنای قابل پیش‌بینی بودن ضرر استوار است و در زمانی که این شرط محرز نباشد، قابل جبران نخواهد بود.

سؤال این است که قابل پیش‌بینی بودن ضرر چگونه می‌تواند مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در اتحادیه اروپا باشد؟ به این مسئله می‌توان با طرح رویه قضایی در این رابطه پاسخ گفت. در قضیه «بورهیل علیه یونگ» (۱۹۴۳)،^۲ خواهان، صدای تصادفی را شنید که بر اثر قصور خواننده در موتورسواری حاصل شده بود، اما صحنه تصادف را مشاهده نکرد. مدتی بعد، خواهان، آثار سوء تصادف را مشاهده کرد و دچار شوک عصبی شد. دادگاه با این استدلال که آسیب واردشده به خواهان قابل پیش‌بینی نبوده، علیه او رأی داده است.^۴ در اتحادیه اروپا، در مسئولیت قراردادی، قابلیت پیش‌بینی ضرر، شرط ضمان قراردادی دانسته شده است و آن را به اصل حاکمیت اراده نیز مستند کرده و گفته‌اند در قراردادهای شرط قابلیت پیش‌بینی ضرر، بر اراده ضمنی متعاقدين مبتنی است. در مسئولیت مدنی، عده‌ای خواسته‌اند قابلیت پیش‌بینی ضرر را شرط تحقق مسئولیت بدانند، اما نظر مشهور بر خلاف آن است. در مسئولیت مدنی، جبران ضرر، تابع اصل جبران ضرر نارواست.^۵

1-Hedley, Steven, Tort, New York: Oxford University Press, 2006, p. 56.

۲. خیاطی گرگری، ماهدیس، شرایط مسئولیت مدنی پلیس در حقوق ایران و انگلیس، تهران: شهر دانش، ۱۳۹۵، ص ۸۰.

3-Borhil against Jung .

۴. برمینگهام، پیشین، ص ۴۴.

۵. حیاتی، پیشین، ص ۱۴۸.

این عنوان در میان مبانی مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی می‌تواند شاهبیت مبانی ضرر غیر مستقیم پس از مبنای قابل پیش‌بینی بودن ضرر در اتحادیه اروپا محسوب گردد. در واقع، کامل‌ترین ساختار مسئولیت مبتنی بر تقصیر در این عنوان نمودار گشته است و موارد بسیاری از پرونده‌های مسئولیت مدنی را در بر دارد.^۱

در قرن نوزدهم، دادگاه‌ها در اتحادیه اروپا سعی کردند تا حقوق خطاها را به حقوق خطا تبدیل کنند که یکی از این روش‌ها، گسترش و تقویت قلمرو بی‌احتیاطی یا تقصیر^۲ و تبدیل آن به یک اصل کلی برای مسئولیت بود؛ یعنی آن‌که ضرری بر شخصی وارد آید و اگر تقصیری در بین نباشد، نمی‌توان شخص را مسئول شناخت.^۳

به نظر می‌رسد که در اتحادیه اروپا، در موارد غفلت و بی‌احتیاطی، اساس مسئولیت بر تقصیر بنا شده است و در موارد خاص از جمله نگهداری اشیای خطرناک یا اقداماتی که به کارشناسی ویژه نیاز دارد، مسئولیت بدون تقصیر پذیرفته می‌شود. غفلت و بی‌احتیاطی در اتحادیه اروپا به مفهوم خودداری از انجام دادن کاری است که انسانی متعارف و معقول در آن شرایط انجام می‌داد و نیز انجام کاری که انسانی معقول و متعارف در آن شرایط انجام نمی‌داد و تقریباً معادل تقصیر^۴ در حقوق نوشته است، جز این‌که شامل تقصیر عمدی نمی‌شود. در دعوی جبران خسارت بر اساس بی‌احتیاطی (تقصیر)^۵ ابتدا باید ثابت شود خواننده، تعهدی نسبت به خواهان داشته است که فرد مقصر در خصوص لزوم اعمال مراقبت منطقی،^۶ این تکلیف را نقض کرده است. در این راستا، قاعده‌ای به وجود آمد با عنوان اصل مجاورتی^۷ که زمانی اعمال می‌شد که تعهد به مراقبت وجود داشته باشد.

این سخن به آن معناست که اشخاص باید مراقبت منطقی اعمال کنند تا از فعل یا ترک فعلی جلوگیری کنند که به طور منطقی پیش‌بینی می‌کنند به دیگران آسیب می‌رساند. درباره این‌که چه کسی مجاور به حساب می‌آید، باید گفت اشخاصی که آن قدر نزدیک و مستقیم هستند که تحت تأثیر من قرار می‌گیرند و ملزم به اعمال مراقبت منطقی نسبت به آن‌ها باشیم.

در این قاعده، ارتباط کافی و توالی عرفی میان طرفین رابطه ضروری است. منظور از ارتباط نیز روابط نزدیک و بلاواسطه‌ای است که در آن‌ها، شخص از عمل متضمن تقصیر متأثر

۱. همان، ص ۶۳.

2-Negligence.

3-Harlow, Carol, Understanding tort law, London: Sweet & Maxwell, 2005, pp. 50-51.

4-Fault.

5-Negligence.

6-Duty of care.

7-Principle of neighbourhood .

می‌شود.^۱ با این حال، در هر قضیه‌ای، قابلیت پیش‌بینی، توالی و منطقی بودن، شرط لازم برای احراز تکلیف به مراقبت است. در نتیجه، در اتحادیه اروپا، مسئولیت ممکن است مبتنی بر قصد و عمد، غفلت و بی‌احتیاطی^۲ یا مسئولیت مطلق باشد. در این سه نوع مسئولیت، مسئولیت ناشی از قصد، عمد و بی‌احتیاطی مبتنی بر تقصیر است. از این رو، اگر در ضرری نیز تقصیری احراز گردد یا این‌که قصد و عمدی روی دهد، قابل جبران نخواهد بود.^۳

به نظر می‌رسد که مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در اتحادیه اروپا بر پایه قابل پیش‌بینی بودن ضرر و همچنین احراز تقصیر قاصر استوار است و از این دو حالت خارج نیست. برای مثال، می‌توان به قضیه «اسپارتان استیل اند الویز لیمیتد علیه مارتین اند کو (کانتراکتورز) لیمیتد»^۴ (۱۹۷۳) اشاره داشت که تقصیر خواننده سبب ورود خسارت به یک کابل فشار قوی و قطع جریان برق در کارخانه خواهان شد که بر اثر آن، اموال خواهان خسارت دید و برخی از منافع او از جمله منفعت خالص اقتصادی وی در زمان قطع جریان برق از بین رفت.

ب) نظریه خطر

برخی صاحب‌نظران برای توجیه مسئولیت مطلق ناشی از ارتباطات اینترنتی، در زمینه مسئولیت خدمات‌رسانان اینترنتی به خاطر خسارتی که خود به بار می‌آورند یا خسارتی که کاربرانشان می‌زنند یا هر خسارت ناشی از ارتباطات اینترنتی، به دیدگاه خطر استناد جست‌اند. به باور این عده، برپاکننده فعالیت اقتصادی که خطر وقوع ضرر می‌آفریند، باید مسئولیت آن خطر را به عنوان هزینه انجام آن فعالیت به عهده بگیرد و از سوی دیگر، همه هزینه‌ها باید میان مرتبطان با آن فعالیت اقتصادی تقسیم شود.^۵

خطرهای معمول زندگی (ordinary risks of life) در ماده ۱۰۱:۳ اصول مسئولیت مدنی اروپایی نشان می‌دهد در مواردی که ورود زیان و رابطه سببیت هم حتمی است، اگر مشمول ملاک‌های این ماده باشد، موجب مسئولیت نخواهد بود یا حداقل موجب کاهش مسئولیت است. ملاک‌های این ماده از جمله خطر معمول در مواردی موجب کاهش (و نه نفی) مسئولیت است. در این ماده در بیان تحدید مسئولیت، الفاظ to what extent whether and

۱. برمینگهام، پیشین، ص ۴۴.

2-Negligence .

۳. امینی، عیسی و سمیرا محمدی‌نژاد، «نقش تقصیر در مسئولیت مدنی و مقایسه آن با حقوق کامن لا»، تحقیقات حقوقی آزاد، ۱۳۹۱، سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۱۱-۱۰.

4-Case of Spartan Steel a Alloys Ltd. V. Martina Co. (Contractors) Ltd. (CA, 1973).

5-Keating, Gregory C., "The Theory of Enterprise Liability and Common Law Strict Liability", Vanderbilt Law Review, 2001, Vol. 54, No. 3, p. 1286

to what extent به کار رفته که whether بیانگر امکان اثبات یا نفی و نشان‌دهنده اثر ملاک‌های ماده، در محدود کردن (کاهش) مسئولیت است.^۱

در اتحادیه اروپا، طبق دیدگاه خطرهای معمول، ایجاد محیط خطرناک در صورتی ضمان‌آور است که این خطر از خطرهای عادی زندگی نباشد. بنابراین، چنین نظری، اعمال نظریه خطر را محدود می‌سازد و آن را تخصیص می‌زند. در تحلیل مبنای نظریه خطر گفته شده است که تعارض حقوق افراد در حقوق مدنی، تعارض میان دارایی‌هاست، نه اشخاص. پس اگر حقوق تنها مقررات حاکم بر اشیا و دارایی‌ها باشد، برای الزام یک دارایی به جبران خسارت واردشده به دارایی دیگر، نیاز نیست دارایی اول، مرتکب تقصیر شده باشد.^۲

مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در اتحادیه اروپا را می‌توان متفاوت‌تر از حقوق ایران دانست. مبنای این نوع مسئولیت در حقوق ایران، فقهی و حقوقی است، در صورتی که این مبنا در اتحادیه اروپا بر مبنای نظریه‌هایی چون تقصیر، خطر و متحدسازی شرایط و آثار مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی با دیگر انواع مسئولیت‌هاست. در حقوق ایران، قواعد فقهی هم‌چون لاضرر و تسبیب، یک طرف قضیه را در تبیین مبنای مسئولیت مدنی شکل می‌دهند که این موضوع در اتحادیه اروپا پذیرفته نشده است و وجه تفاوت مبنای این نوع مسئولیت مدنی را شکل می‌دهد.

گفتار سوم. مسئولیت مدنی دولت ناشی از اعمال حاکمیتی و تصدی در حوزه ارتباطات اینترنتی

در مورد گستره مسئولیت باید گفت «فراگیری»، وصف مسئولیت مدنی عمومی در حقوق ایران به شمار می‌رود، به این معنا که مسئولیت مدنی مورد نظر در حقوق عمومی و ناشی از اعمال اداری و غیر شخصی را با تحقق دیگر شرایط مسئولیت، برای قریب به اتفاق اعمال دولت و نهادهای عمومی می‌توان شناسایی کرد. این عمومیت را می‌توان به حکم ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی مستند ساخت که مقرر داشته است اگر خسارت واردشده، مستند به عمل کارمندان دولت و شهرداری‌ها و مؤسسات وابسته نباشد، اداره مربوط، مسئول جبران خسارت است. سیاق ماده و اطلاق لفظ «اداره» به گونه‌ای است که نمی‌توان نهاد یا اداره‌ای را از شمول آن خارج کرد.^۳

با گذشت زمان و با وجود اعتراف به حاکمیت دولت، مسئولیت را نه تنها معارض با

۱. بادینی، حسن و حمیدرضا اقدس‌طینت، «خطرات معمول زندگی و نقش آن در قلمرو مسئولیت

مدنی»، دوفصل‌نامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۹۶، شماره ۷۸-۷۷، ص ۵.

۲. بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴، صص ۲۴۶-۲۴۷.

۳. زرگوش، مشتاق، «مسئولیت مدنی دولت در بلاای طبیعی»، مجله رفاه اجتماعی، ۱۳۸۵، شماره ۲۳،

ص ۳۰۷.

حاکمیت ندانسته، بلکه لازمه آن تلقی کرده‌اند. به عبارت دیگر، باید گفت مسئولیت، مظهر عزت و کرامت انسان است. به گفته یکی از حقوق‌دانان، شایسته است که دولت صاحب حاکمیت، الگویی کامل و شایسته برای هموطنانش باشد و این هم ممکن نیست مگر این که مسئولیت را در زمان ورود ضرر به یکی از هم‌وطنان خود تحمل کند.^۱

بند اول. مسئولیت مدنی ناشی از اعمال تصدی

دولت مانند هر شخص حقیقی و حقوقی دیگری در اینترنت ممکن است به انتشار یا عرضه مطالب و محتوایی اقدام کند که با وظایف حاکمیتی او هیچ ارتباطی ندارد. در این صورت، اگر از رهگذر این قسم از اعمال تصدی‌گرایانه، زبانی به اشخاص ثالث وارد آید، مسئولیت دولت چگونه است؟ برای مثال، بانک ملی در خدمات‌رسانی اینترنتی به مشتریان خود، اصول ایمنی را رعایت نکند و منجر به فاش شدن اطلاعات و در نتیجه، زیان مالی به مشتریان شود. در این خصوص، به نظر می‌رسد باید قائل به مسئولیت محض دولت بود. در این خصوص، دولت، مباشر یا مسبب زیان تلقی می‌شود و مسئولیت مباشر مبتنی بر نظریه خطر است.

در حقوق ایران، «آیین‌نامه نحوه ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت» و «آیین‌نامه واحدهای ارائه‌کننده خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت» (مصوب ۱۳۸۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی) که به شرکت‌ها یا مؤسسات ارائه‌دهنده خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت، عنوان «رسا» داده است، به موضوع خدمات‌رسانان اینترنتی اختصاص دارند. بر اساس آیین‌نامه جدید، رساها امکان اتصال به شبکه اطلاع‌رسانی و اینترنت را فراهم می‌آورند و عنصر ضروری در دسترسی و اتصال افراد به شبکه اینترنت هستند. عرضه خدمات تهیه، تولید، توزیع یا ارائه اطلاعات و فراهم آوردن امکان دسترسی و همچنین تهیه و فرآوری محتوا برای کاربران از مهم‌ترین فعالیت‌های رسا به شمار می‌رود.

از بخش نخست این آیین‌نامه در تعریف خدمات‌رسانان اینترنتی پیداست که این بخش، ارائه خدمات دسترسی و اتصال به اینترنت را دربرمی‌گیرد و بخش دوم به تعریف عرضه‌کنندگان دیگر خدمات چه از سوی خود خدمات‌رسانان در قالب ارائه محتوا و چه توزیع، انتقال و ذخیره اطلاعات برای کاربر می‌پردازد.^۲

بند دوم. مسئولیت ناشی از اعمال حاکمیتی

در حقوق ایران، ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی راجع به کیفیت مسئولیت مدنی کارمند و

۱. صالحی مازندرانی، پیشین، ص ۱۴۵.

۲. ابهری، حمید و حمید میری، «پژوهشی تطبیقی پیرامون مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی با تأکید بر حقوق امریکا و اتحادیه اروپا»، فصل‌نامه پژوهش حقوق خصوصی، ۱۳۹۱، سال اول، شماره ۱، ص ۳.

دستگاه اداری در زمان ایراد زیان به غیر سخن گفته و اداره را در صورت «نقص وسایل اداری»، مسئول قلمداد کرده است. در پایان نیز در مقام تفکیک عمل حاکمیت دولت از دیگر اعمال آن برمی‌آید و بیان می‌دارد: «ولی در مورد اعمال حاکمیت دولت، هر گاه اقداماتی که بر حسب ضرورت برای تأمین منافع اجتماعی طبق قانون به عمل آید و موجب ضرر دیگری شود، دولت مجبور به پرداخت خسارت نخواهد بود».

قانون مسئولیت مدنی در ماده ۱، مسئولیت مبتنی بر تقصیر را تأسیس کرده است؛ چون در این ماده، صرفاً زیان‌های ناشی از اعمال بدون مجوز قانونی یا در نتیجه عمد یا بی‌احتیاطی را سبب تحقق مسئولیت دانسته است. در ادامه همین رویکرد، ماده ۱۱ این قانون، مسئولیت مدنی کارمند را صرفاً در نتیجه عمد یا بی‌احتیاطی پذیرفته و مسئولیت اداره را در صورت نقص وسایل قابل تحقق دانسته است.

بند پایانی ماده با عبارت «ولی» شروع می‌شود و به لحاظ ادبی، این انتظار را در مخاطب ایجاد می‌کند که با حکمی متفاوت و متمایز نسبت به عبارت قبل خود مواجه شود. با این حال، نگاه دقیق در عبارات این بند، نتیجه دیگری دارد. مفهوم مخالف این عبارت آن است که اگر عمل حاکمیت دولت بر خلاف قانون صورت گیرد، موجب مسئولیت است. به عبارت دیگر، در نبود جواز قانونی نسبت به اصل عمل یا کیفیت اجرای آن، حتی در زمان اعمال حاکمیت نیز دولت، مسئول جبران زیان‌های وارد شده به اشخاص است.

به موجب لایحه قانونی نحوه خرید و تملک اراضی و املاک برای اجرای برنامه‌های عمومی، عمرانی و نظامی دولت (۱۳۵۸)، دولت ملزم است در مقابل تملک املاک اشخاص حقوق خصوصی که بنا بر ضوابط و تعاریف اعلام شده از عمل حاکمیت از مصادیق این نوع عمل به شمار می‌رود، بهای آن را به زیان‌دیده بپردازد. دیوان عدالت اداری نیز به عنوان قاضی دعاوی اداری و مهم‌ترین مفسر قضایی مقررات اداری، حداقل در آرای هیئت عمومی که تاکنون انتشار یافته، به ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی استناد نجسته است. قطعاً در طول بیش از سه دهه گذشته، موارد متعددی نزد دیوان مطرح شده است که دیوان باید بر اساس این ماده، حاکمیتی بودن یا نبودن و قانونی بودن یا نبودن عمل دولت را بررسی می‌کرد. خودداری دیوان عدالت اداری از اعمال چنین تفکیکی و کار بست چنین تعبیری، نشانه انصراف این مرجع از استناد به ماده موصوف است.^۱

ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی ایران بر مبنای تفکیک میان اعمال تصدی و حاکمیت انشا شده است. به موجب این ماده، دولت در مورد اعمال حاکمیت با وجود سه شرط، مسئول جبران خسارت وارد شده به افراد نیست: اول این که اعمال حاکمیت بر حسب

۱. واعظی، مجتبی، «معیار عمل حاکمیت در حقوق اداری ایران»، مطالعات حقوقی شیراز، ۱۳۹۴، دوره

هفتم، شماره ۲، ص ۲۰۸.

ضرورت انجام شده باشد؛ دوم آن که اقدامات انجام‌شده برای تأمین منافع اجتماعی صورت گرفته باشد و سوم آن که اقدامات دولت بر اساس قانون باشد.

این ضابطه مبهم و نادرست است؛ زیرا نه تنها هدف همه کارهای دولت، تأمین منافع عمومی است، بلکه همه اعمال حاکمیت را قانون پیش‌بینی نمی‌کند و بیش‌تر آن‌ها به تصمیم مأموران قوه مجریه وابسته است. هم‌چنین مصون ماندن دولت از مسئولیت در اموری که در مقام حاکمیت انجام می‌دهد، باعث می‌شود تا بسیاری از اعمال نامشروع دولت، دست کم از لحاظ مدنی، مباح جلوه کند. به این ترتیب، دادگاه‌ها نخواهند توانست در مقابل چنین اعمالی، از حقوق فردی اشخاص حمایت کنند.^۱

در سال‌های اخیر، شاهد برداشتن گام‌های مثبتی در این حوزه در ایران هستیم. برای نمونه، با تصویب ماده ۲۴ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دولت دست کم در خصوص یک مورد ویژه یعنی «واگذاری سهام شرکت‌های دولتی»، دایره مسئولیت و پاسخ‌گویی خود را افزایش داده است.^۲

ممکن است دولت در اجرای غلط یا به بهانه اجرای وظایف دولتی و حاکمیتی خود در فضای سایبری به شهروندان زیان بزند، ولی این اقدام زیان‌بار را ممکن است هر یک از نهادهای حکومتی و دولتی به مفهوم اعم خود انجام دهند. برای مثال، شرکت مخابرات به عنوان ارائه‌دهنده کلی و دولتی خدمات دسترسی اینترنت، به حریم خصوصی کاربران در فضای سایبری دست‌اندازی کند و اطلاعات و اقدامات ایشان را در این فضا رصد کند یا این که دولت در اجرای طرحی که در آن، اطلاعات شخصی خانوارها را از طریق فضای سایبر گرفته است، اطلاعات برخی اشخاص را منتشر کند یا در اختیار اشخاص دیگری قرار دهد. ممکن است دولت این کار را مستقیم انجام دهد یا با همکاری شرکت‌های خدمات‌رسان اینترنتی صورت گیرد.

در این مورد، دولت در اجرای وظایف حاکمیتی به شهروندان زیان زده است، اما نباید وی را مشمول معافیت قسمت اخیر ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی دانست. معافیت از مسئولیت مدنی دولت ناشی از اعمال حاکمیتی را باید محدود به فرضی دانست که دولت در اجرای صحیح وظایف حاکمیتی خود به شهروندان زیان برساند. برای مثال، برای دفع حملات سایبری صورت‌گرفته به تأسیسات کشور مجبور شود اینترنت را ناگهانی قطع کند و در نتیجه این امر به شهروندان خسارت وارد گردد. به نظر می‌رسد که در این مورد نباید مسئولیت دولت را مبتنی بر تقصیر تلقی کرد و زیان‌دیده تکلیفی به اثبات وجود تقصیر دولت ندارد؛ چون:

۱. کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد (ضمان قهری) (جلد ۱)، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۸، ص ۱۳۵.
۲. سیفی، سید جمال، «رأی پرونده موسوم به هموفیلی‌ها: نگاهی نو به مسئولیت مدنی دولت در رویه قضایی ایران»، پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۸۴، شماره ۸، ص ۲۷۵.

اول - اثبات تقصیر دولت در حالتی که مشغول انجام وظیفه حاکمیتی خود است، ناممکن یا اصولاً بسیار دشوار است.

دوم - دولت در انجام وظایف حاکمیتی در موضعی قرار ندارد که بتوان در خصوص افعال او تقصیر یا عدم تقصیر را در نظر گرفت. موارد گفته‌شده را نمی‌توان از مصادیقی از اعمال حاکمیتی دانست که موجب مسئولیت دولت نشود؛ چون انجام صحیح این وظیفه با وارد نشدن زیان به شهروندان منافات ندارد.

نتیجه‌گیری

مبنای حاکم بر مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا، در ابعاد مختلف فقهی و حقوقی بررسی و تفاوت دو حقوق نوشته عیان شد. برای مثال، قاعده لاضرر و قاعده تسبیب، از مبانی فقهی مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران هستند.

اگر هکری، ویروسی را وارد شبکه اینترنت کرده و از این طریق به اطلاعات و نرم‌افزارهای دیگری آسیب زده باشد؛ این صدمه از باب اتلاف است؟ به عبارت دیگر، هکر، مباشر اتلاف است یا آن ویروس، واسطه میان هکر و خسارت واردشده است که در این صورت، باید عمل زیان‌زننده را تحت باب تسبیب یا «اتلاف بالتسبیب» بررسی کرد؟ فایده این بحث، زمانی مشخص می‌شود که توجه کنیم در حقوق ایران، اتلاف و تسبیب، دو منبع مستقل ایجاد مسئولیت مدنی هستند و از گذشته، قواعد و شروط این دو منبع برای تحقق مسئولیت مدنی متفاوت است.

زیان نرساندن به دیگران با توجه به حرمت مال و فضای سایبری در فضای مجازی مورد احترام است. برای مثال، اگر شخصی در رسانه فضای مجازی، مصاحبه‌ای را پخش کند و شخص دیگری در پخش آن مصاحبه اختلال وارد آورد، این موضوع بر خلاف قاعده احترام خواهد بود. مقصود از احترام، مصونیت اموال از تصرف و تعدی است، به این معنا که اولاً تعدی و تجاوز نسبت به اموال و حریم فضای مجازی جایز نیست و ثانیاً در فرض وقوع تعدی و تجاوز، متجاوز، مسئول و ضامن است. بی‌تردید، مفاد این قاعده از احکام امضایی اسلام است، نه تأسیسی. از این رو، تجاوز به حریم خصوصی دیگران در رسانه‌های فضای مجازی، ضمان‌آور است.

احسان به طور سنتی، یکی از موارد مسقط ضمان قهری است و هدف از این قاعده آن است که هر گاه کسی به انگیزه خدمت و احسان به دیگران موجب ضرر به آنان شود، عمل او ضمان‌آور نیست. با این حال، اگر پزشکی در فضای مجازی و ناشی از ارتباطات اینترنتی، از روی حسن نیت، داروهایی را برای افراد مختلف تجویز کند و آن بیماران آسیب ببینند، پزشک با توجه به حسن نیت خود، ضامن خسارت واردشده نخواهد بود.

قانون‌گذار در اتحادیه اروپا، تعریفی از مسئولیت مدنی نیاورده و مباحث نظری بیش‌تری در خصوص تبیین مفهوم آن مطرح شده است. نظریه خطر، یکی از مبانی نظری در حقوق ایران است که در راستای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی بررسی شد، ولی نظریه خطر هم‌چون حقوق اتحادیه اروپا زباند نیست؛ زیرا خطر (ریسک) نیز مانند تقصیر، مفهومی عرفی است که در تبیین مفهوم آن اختلاف نظر وجود دارد. خطر نیز مفهوم ایجابی

است نه سلبی. بنابراین، هر مسئولیت بدون تقصیر، مبتنی بر خطر نیست. از سویی دیگر، نظریه تضمین حق را حقوق‌دان فرانسوی، بوریس استارک ارائه کرده است. مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی را بر مبنای این نظریه نیز می‌توان بررسی کرد. طرفداران نظریه تقصیر و خطر به جای توجه و ارزیابی کار فاعل زیان به منافع از دست رفته زیان‌دیده و حقوق تضییع‌شده او عنایت داشته و همت خویش را در تضمین حقوق زیان‌دیده صرف کرده‌اند. این نظریه‌ها و نظریه مختلط، همگی به عنوان مبنای نظری مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی مطرح هستند. طرفداران نظریه تقصیر و خطر، مدعی جامعیت و تمامیت نظریه خود و انکار نظریه طرف مقابل بودند، ولی در نتیجه انتقادهای واردشده بر هر یک از این دو نظریه از ناحیه طرفداران نظریه رقیب، از ادعای ابتدایی کامل بودن نظریه خود تا حدودی عدول کردند و هیچ کدام نتوانستند نظریه رقیب را از صحنه و میدان مبنای مسئولیت مدنی بیرون سازند. در نتیجه، طرفداران این دو نظریه قانع شده‌اند که نظریه آنان در کنار نظریه رقیب، مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد.

در اتحادیه اروپا، مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی، متفاوت‌تر از حقوق ایران است. در حقوق ایران، مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی از دو دیدگاه فقه و حقوق بررسی شد و به این نتیجه رسیدیم که قواعد فقهی و نظریه‌های حقوقی بر آنند که انتساب تقصیر در مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی و ورود آن بر شخص و از سوی دیگر، مصادیق مصرّح قانونی مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی با توجه به انتساب عرفی ضرر اهمیت دارد. به همین دلیل، قواعدی همانند تسبیب و اتلاف در برخی موارد، به طور صریح و در برخی موارد همانند قاعده لاضرر به صورت ضمنی می‌توانند مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی قرار گیرند. در اتحادیه اروپا، تنها مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی را می‌توان در رویه قضایی و قوانین این کشورها بررسی کرد. از این رو، به مباحثاتی هم‌چون قابلیت پیش‌بینی ضرر و احراز تقصیر می‌توان اشاره داشت. البته مبنای نظری مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی در حقوق ایران به نظریه تقصیر نزدیک‌تر است و در اتحادیه اروپا نیز بر مبنای نظریه خطر استوار است.

فهرست منابع

۱. فارسی

الف) کتاب

۱. آریان‌پور، منوچهر و دیگران، فرهنگ انگلیسی به فارسی (جلد ۲)، تهران: جهان رایانه، ۱۳۸۵.
۲. انصاری، باقر، حقوق حریم خصوصی، تهران: سمت، ۱۳۹۱.
۳. بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴.
۴. باریکلو، علی‌رضا، مسئولیت مدنی، تهران: میزان، ۱۳۹۳.
۵. بجنوردی، محمدحسن، القواعد الفقهیه (جلد ۲)، قم: اسماعیلیان، ۱۳۷۱.
۶. برمینگهام، ورا، شبه جرم و مسئولیت مدنی در حقوق انگلستان، ترجمه: سید مهدی موسوی، تهران: میزان، ۱۳۸۸.
۷. حسین‌پور، پری و علی صابرنژاد، آزادی اطلاعات در فضای سایبر از منظر حقوق بین‌الملل، تهران: مجد، ۱۴۰۰.
۸. حیاتی، علی عباس، حقوق مدنی (مسئولیت مدنی)، تهران: میزان، ۱۳۹۲.
۹. خیاطی گرگری، ماهدیس، شرایط مسئولیت مدنی پلیس در حقوق ایران و انگلیس، تهران: شهر دانش، ۱۳۹۵.
۱۰. ره‌پیک، حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران‌ها، تهران: خرسندی، ۱۳۹۵.
۱۱. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، حقوق اداری تطبیقی، تهران: سمت، ۱۳۸۷.
۱۲. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، حقوق اداری، تهران: میزان، ۱۳۸۶.
۱۳. عمید زنجانی، عباس‌علی، موجبات ضمان، تهران: میزان، ۱۳۸۲.
۱۴. غلام‌علی‌زاده، محمد، مسئولیت مدنی ناشی از وسایل موتوری، تهران: شهر دانش، ۱۳۹۳.
۱۵. فتحیان، محمد و سید حاتم مهدوی‌نور، مبانی و مدیریت فناوری اطلاعات، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۸۹.
۱۶. کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد (ضمان قهری) (جلد ۱)، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۸.
۱۷. کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد (ضمان قهری)، مسئولیت مدنی غضب و استیفا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.
۱۸. گرجی، ابوالقاسم، مقالات حقوقی (جلد ۲)، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۹.

۱۹. لیتل جان، استیفن، **نظریه‌های ارتباطات**، ترجمه: سید مرتضی نوربخش و سید اکبر میرحسینی، تهران: جنگل، ۱۳۸۴.
۲۰. محقق داماد، سید مصطفی، **قواعد فقه: بخش مدنی (جلد ۴)**، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۸.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، **القواعد الفقهیه**، قم: مدرسه امام علی بن ابی‌طالب، ۱۴۱۶.
۲۲. موسی‌زاده، ابراهیم، **حقوق اداری**، تهران: دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۹۳.
۲۳. موسی‌زاده، رضا، **حقوق اداری**، تهران: میزان، ۱۳۸۷.
۲۴. موسی‌زاده، رضا، **حقوق اداری**، تهران: میزان، ۱۳۷۸.

ب) مقاله

۱. ابهری، حمید و حمید میری، «**پژوهشی تطبیقی پیرامون مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی با تأکید بر حقوق امریکا و اتحادیه اروپا**»، فصل‌نامه پژوهش حقوق خصوصی، ۱۳۹۱، سال اول، شماره ۱.
۲. امینی، عیسی و الیاس نوعی، «**قواعد عام مسئولیت مدنی در حقوق انگلستان با نگاهی به حقوق ایران**»، تحقیقات حقوقی آزاد، ۱۳۹۱، شماره ۱۶.
۳. امینی، عیسی و سمیرا محمدی‌نژاد، «**نقش تقصیر در مسئولیت مدنی و مقایسه آن با حقوق کامن‌لا**»، تحقیقات حقوقی آزاد، ۱۳۹۱، سال پنجم، شماره ۱۸.
۴. بادینی، حسن و حمیدرضا اقدس‌طینت، «**خطرات معمول زندگی و نقش آن در قلمرو مسئولیت مدنی**»، دوفصل‌نامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۹۶، شماره ۷۸-۷۷.
۵. جعفری‌تبار، حسن، «**از آستین طبییان؛ قولی در مسئولیت مدنی پزشکان**»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۷۷، شماره ۴۱.
۶. حیدری، وحید و سید محمد مهدی غمامی، «**تقابل قاعده لاضرر و قاعده احسان در مسئولیت مدنی دولت**»، اندیشه‌های حقوق عمومی، ۱۴۰۰، سال دهم، شماره ۲.
۷. رجبی، عبدالله و نسرین ترازوی، «**بررسی انتقادی حاکمیت حقوقی ساختار فنی اینترنت بر فضای مجازی**»، فصل‌نامه تحقیقات حقوقی، ۱۳۹۶، دوره بیستم، شماره ۸۰.
۸. زرگوش، مشتاق، «**مسئولیت مدنی دولت در بلایای طبیعی**»، مجله رفاه اجتماعی، ۱۳۸۵، شماره ۲۳.
۹. سیفی، سید جمال، «**رأی پرونده موسوم به هموفیلی‌ها: نگاهی نو به مسئولیت مدنی دولت در رویه قضایی ایران**»، پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۸۴، شماره ۸.
۱۰. صالحی‌مازندرانی، محمد، «**مطالعه تطبیقی مبنا و ماهیت مسئولیت مدنی**

- دولت»، حقوق تطبیقی، ۱۳۹۴، دوره سوم، شماره ۱.
۱۱. طالبی طادی، بهنام، «بازخوانی مفهوم حریم خصوصی از منظر فقه امامیه»، دوفصل‌نامه پژوهش‌نامه فقه و نظام‌سازی عدالت، ۱۳۹۶، سال اول، شماره ۲.
۱۲. مولایی، آیت و حسن لطفی، «آسیب‌شناسی تحول صلاحیت در دعاوی مسئولیت دولت در ایران»، فصل‌نامه حقوق اداری، ۱۳۹۸، سال هفتم، شماره ۲۱.
۱۳. میرداداشی، سید مهدی، «مبانی فقهی و حقوقی مسئولیت مدنی دولت»، حقوق اسلامی، ۱۳۹۲، سال دهم، شماره ۳۷.
۱۴. واعظی، مجتبی، «معیار عمل حاکمیت در حقوق اداری ایران»، مطالعات حقوقی شیراز، ۱۳۹۴، دوره هفتم، شماره ۲.

ج) پایان‌نامه

۱. یوسفی‌فر، شهرز، «مسئولیت دولت در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی فقهی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۱.

2-Latin Source

- 1-Case of Spartan Steel a Alloys Ltd. V. Martina Co. (Contractors) Ltd. (CA, 1973)
- 2-Garcimartín Alférez, Francisco J., “Regulatory Competition: A Private International Law Approach”, European Journal of Law and Economics, 1999, Vol. 8
- 3-Harlow, Carol, Understanding tort law, London: Sweet & Maxwell, 2005.
- 4-Hedley, Steven, Tort, New York: Oxford University Press, 2006.
- 5-Keating, Gregory C., “The Theory of Enterprise Liability and Common Law Strict Liability”, Vanderbilt Law Review, 2001, Vol. 54, No. 3

Civil liability of the government arising from internet communications in Iranian law and international documents

Nazli Sabzali*

AliReza Hasani**

Amir Khaje Zadeh***

Abstract:

The issue of civil responsibility in the field of internet communication is one of the most important issues that has always been the focus of legislators. Civil responsibility can be realized at two levels of responsibility of individuals and the government. The evolution of this issue in Iranian law goes back only to the last few decades, but it has a long history in the field of international law. In Iranian law, the civil liability of individuals arising from internet communication has conditions such as realization of loss, harmful act and attribution of fault, which is based on the principle of harmlessness, respect, atonement, goodwill, etc. In terms of administrative rights and civil responsibility of the government, it seems that Mukhtar's opinion is... among different bases and theories. This type of responsibility in the field of international documents is also based on the theory of fault, which some countries, like the common law, have accepted the theory of risk as the basis of fault in the form of twin. Therefore, one of the important goals in writing this article is to examine the course of development and the foundations of civil liability arising from internet communications in Iranian law and international documents with a descriptive-analytical method. The theory of fault in the field of international documents is also variable and based on the theory of fault and twin risk.

Keywords: civil liability, government, internet communication, loss, fault, administrative law

*. PhD student, Department of Private Law, Damghan Branch, Islamic Azad University, Damghan, Iran

** .Assistant Professor, Department of Private Law, Damghan Branch, Islamic Azad University, Damghan, Iran.(Corresponding Author) alirezahasani332@gmail.com

***. Assistant Professor, Department of Private Law, Damghan Branch, Islamic Azad University, Damghan, Iran. khajehzadeh.amir@yahoo.com